

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür — Editor

Ord. Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOLUME III.

CÜZ — PARTS 3 - 4

1959-1960

Edebiyat Fakültesi Matbaası

İSTANBUL

1966

Peygamber'in Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Avrupa'da Yapılan En Son Araştırmalar¹

RUDI PARET

Son üç neslin müsteşrikleri arasında, Peygamber Muhammed'in hayatı ve faaliyetleri tam manasile ilmi araştırmalara konu teşkil etmiştir. 1843 yılında Alman müsteşriki Gustav Weil, *Muhammed der Prophet, sein Leben und seine Lehre* adlı kitabını neşretmişti. Bu, oldukça bitaraf bir tarzda meseleye karşı girilen ilk ilmi tenkit teşebbüsüdür. Mamafih, bu kitab yazıldığı sırada, peygamber Muhammed'in hayatına dair en eski kaynakların henüz basılıp neşredilmesi imkân dahiline girmemişti. Bununla beraber G. Weil, Peygamberin hayatına dair İbn Hişâm tarafından yazılmış mevcut en eski el yazmalarından birini elde edebilmiştir. Gustav Weil'in kitabını yayınlamasından sonra onbeş yıl geçmemiştir ki, bu el yazması bir başka Alman W. Wüstenfeld tarafından neşredilmiş ve aynı eser 1864 yılında yine Weil tarafından Almancaya çevrilmiştir. Bir diğer kaynak olan Wâqidi'nin *Kitâb al-Mâğâzi*'si Avusturya'nın İskenderiye Genel Konsoloshanesinde yazıfeli Alfred von Kremer tarafından 1856 yılında neşir için hazırlanmış ve Kalküta'da Bibliotheca Indica koleksiyonunun bir parçası olarak sonradan basılmıştır. Aynı eserin almancaya kısaltılmış bir tercümesi 1882 yılında Berlin'de meşhur müsteşrik Julius Welhausen tarafından ortaya konmuştur. Peygamber Muhammed'in hayatına ait en kıymetli malûmat geçen asrın son çeyreğinde Tabari'nin meşhur dünya tarihinin üç ve dördüncü kısımlarının neşredilmesiyle elde edilmiştir. Bu eserin tamamı zamanın en seçkin avrupalı arabiyat bilginleri tarafından yayınlanmıştır.

¹ Almanya'nın Tübingen Üniversitesine mensup Profesör Rudi Paret tarafından bu yazı, Pakistan Tarih Kurumunun teşebbüsüyle 20 Ocak 1958 de tertiplenen bir toplantıda okunmuştur. İngilizce olarak da Journal of the Pakistan Historical Society, (Vol. VI, Part 2, 1958) de neşrolunmuş ve Mecmuamız için Salih Tuğ tarafından türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Nihayet İbn Sa'd'ın *Ṭabaqāt*'ının Peygamberin hayatını muhtevî I. ve II. ci cildleri, diğer bazı müsteşrikler tarafından 20. asrın ilk çeyreği zarfında neşredilmiştir. Bu alimler Mittwoch, Sachau, Horovitz, Schwally'dir.

Cesaretle söyleyebilirim ki, hiç kimse bu neşir faaliyetlerinin kıymetsizliğini ileri süremeyecektir. Bibliotheca Indica kolleksiyonundaki Wāqidi'nin *Kitāb al Mağāzī*'si istisna edilecek olursa, Peygamberin hayat ve faaliyetleri hakkında esas kaynaklar mükemmel bir şekilde neşredilmiş olarak tahtı tasarrufumuzdadır. Ṭabari'nin *Tarih*'i aynı senelerde Kahirede de biraz sadeleştirilmiş bir tarzda yeniden basılmıştır. Aynı eserin İbn Sa'd'ın *Ṭabaqāt*'ının yeniden basılmasında da yapılması doğru olur. Hemen ilâve edeyim ki, bana gelen haber doğru ise, şimdiye kadar, üç cildi neşredilmiştir. Yalnız İbn Hişâm'ın *Sîra*'si genişletilmiş ve bir dereceye kadar düzeltilmiş olarak Kahire'de 1935 senesinde dört cild halinde tab ve neşrolunmuştur.

Bununla bereber burada evvelki nesiller tarafından yapılan işlerin tarihine girişmek niyetinde değilim. Bu yazıda arzu ettiğim şey, Peygamber Muhammed'in hayat ve faaliyeti hakkında Avrupa'da yapılan en son araştırmalara dair bazı bilgiler vermektir; diğer bir deyişle bu bizim neslin yaptığı ve halen de yapmakta olduğu ilmî tetkikat hakkında malûmat vermek şeklinde olacaktır.

Herşeyden evvel bu münasebetle İbn Hişâm'ın A. Guillaume tarafından yapılan tercümesini zikretmeliyim. Vazifesi evvelce Londra Üniversitesinde arapça profesörlüğü olan mumaileyh halen Amerikada Princeton Üniversitesinde aynı vazifede bulunmaktadır; sekiz yüz sayfadan fazla tutan mezkûr kitabı, 1955 yılında Oxford Üniversitesi tarafından neşredilmiştir. Arapçadan, modern Avrupa dillerinden birine yapılacak tercüme işinin zorluğu nazarı itibara alınacak olursa, yazarın hakikaten muvaffak olduğu görülür. Guillaume, "İngilizcenin kendisine has tabirlerinden fedakârlıkla bulunmaksızın mümkün olduğu kadar titizlikle asıl metne sadık kalmaya gayret etmiş,, ve bunda muvaffak olmuştur. Onun bu yeni tercümesi, okuyucuyu sürükleme bakımından doksan sene evvel G. Weil tarafından Almancaya yapılandırından daha üstündür. Bir başka bakımdan da eser, takdirimizi mucip olmaktadır: Yazar, bize sadece bir tercüme vermeyip fâzla olarak İbn Hişâm'ın ana kaynağını araştırarak ondan yetmiş sene evvel, İbn İshâq tarafından yazılmış olan Peygamberin hayat hikâyesini de vermektedir. O, bundan başka İbn Hişâm tarafından İbn İshâq'ın asıl metni içine

yerleştirilmiş olan parçaları, kitabın sonuna ilâve ettiği bir kısımda toplamış bulunmaktadır. Diğer taraftan İbn İshâq'ın eserinde olup İbn Hişâm tarafından ihmal edilmiş ve fakat Tabarî, Azraqî, İbn Sa'd ve diğerleri tarafından mahfuz tutulan mühim kısımların tercümelerini de eserine almıştır. Böylece Guillaume'un yapmış olduğu bu yeni tercüme ilk defa olarak İbn İshâq'ın *Sıra'sini* tam ve bütün bir eser hâlinde, ne kısaltılmış ne de genişletilmiş olarak bize temin etmiş bulunmaktadır. Ümid edilir ki, bu kitab, Peygamber Muhammed'in hayatı üzerindeki alâkanın çoğalmasına yardım edecek ve aynı zamanda insanlık tarihinin en mühim sahalarından birinde, araştırmaların derinleştirilip hararetlendirilmesine de vesile teşkil edecektir.

Profesör Guillaume'un Peygamber Muhammed'in hayatının araştırılmasında gösterdiği mesai, asla sadece bu tercüme faaliyetine ve elde mevcut tenkitli neşri yapılmış ve basılmış arapça asıl metinler vasıtasile İbn İshâq'ın *Sirat Resûl Allâh*'ının yeniden biraraya getirilmesine inhisar etmeyecektir. Mezkûr tercümenin önsözünde (s. XVIII) ve *The Islamic Quarterly* adlı mecmuanın nisan 1954 sayısının altıncı sayfasındaki bir makalesinde beyan ettiği gibi, kendisi halen Fas'da Qarawiyyîn camiinde mevcut bulunan ve Yûsuf b. Bukayr rivayetile bize intikal etmiş olan, İbn İshâq orijinalinin geniş bir parçasını neşre hazırlanmaktadır. Oa göre Fas'daki bu nüsha "alınmış olduğu metne nazaran bazı ilaveler ihtiva etmektedir,, Çok mühim bir nüsha olan bu metnin, en kısa zamanda bütün dünyadaki mütahassısların istifadesine arz olunacağı ümidini biz de beslemekteyiz.

Bundan başka *The Islamic Quarterly*'deki bu makalesinde A. Guillaume bildiriyor ki, Londra Üniversitesindeki "School of Oriental and African Studies,, adlı mektebin elemanlarından J. M. B. Jones, British Museum'deki el yazmalarından Wâqidî'nin *Kitâb al-mağâzi*'sinin metnini neşre hazırlamakda veya halen hazırlamış bulunmaktadır. Alfred von Kremer tarafından hazırlanıp bir asırvvel Kalkûta'da tab edilen aynı eser, bir tek ve biraz da hatalı bir el yazısına istinad ettiği için, böyle bir eserin yeniden neşri hakikaten bir ihtiyaçtır. Bu tahakkuk ederse önemi büyük olacaktır. Gerçekleşmesini çok arzu ederiz. Bu eser bir kere neşredilirse onun ayarında Peygamber Muhammed'in hayatına dair tam malumat veren bir eser zikredilemeyecektir.

İbn Hişâm Tabarî ve İbn Sa'd'ı neşreden kimselerin hepsinin yaptıkları işin ehemmiyeti gayet vazıhtır. Fazla olarak İbn İshâq'ın

yeni keşfedilen metni ve Wāqidî'nin *Kitāb al mağāzî*'sinin iki adet el yazması evvelkiler gibi aynı sahih ve ilmî lisan ile hem ayar olarak tab olunacaklardır. Mamafih gayet zor ve büyük bir mesaiyi tazamüm etmekle beraber bu, bir son merhale olarak mülâhaza olunmamalıdır. Ayrıca bunun yardımcı ve tamamlayıcı vazifesi tamamen açıktır. Şöyle ki, naşirin filolojik yönden meydana getirdiği ve neşrettiği bu metin sayesinde tarihçi, kendi araştırma mevzuu ile ve muayyen bir devrin yahut çağın içtimaî ve tarihî vak'alarile ve nihayet almancadaki bir tabirle tarih yapan herhangi bir kimsenin şahsiyeti ve muhiti ile münasebet kurabilir, böylece gelecek nesillerin alakasını üzerinde toplamaya lâayık olur. Bu yol üzerinde şöyle bir mesele ile karşılaşırız: Peygamber Muhammedin faaliyetleri ve hayatına ait İbn-Hişâm, Tabarî ve sair müverrihlerin fevkalâde bir suretle neşredilmiş metinlerini muhtevî bütün bu vesaik yekünü, acaba tamamen, halen berhayat avrupalı müsteşrikler grubuna araştırma mahsulü müdür? Şayet böyle ise, bundan ne gibi neticeler alınmıştır?

Şayet bu suale mutlaka cevap vermem icap ediyorsa peşin olarak ve açıkça itiraf etmeliyim ki, terkîbî olduğu kadar tahlilî en esaslı tarihî çalışma, bu asrın ilk çeyreğinde gösterdikleri faaliyetlerin evc-i balâsında olan müsteşrikler tarafından yapılmıştır; bu şarkiyatçılar halen hayatta değildirler. Bunlardan bilhassa üçü ilk ve en öndeki sırayı işgal ederler ve temsil ettikleri ihtisasların en kayda değer simalarındırlar: Conte Leone Caetani, Frants Buhl ve Tor Andrae. Bunlardan italyalı bir kont olan Leone Caetani, bir mütehassıslar hey'etinin de yardım ve müzaheretî ile sadece İslâm tarihinin başlangıcı ve Peygamberin hayatına dair çeşitli vesaiki toplamış ve tasnif etmiş değil, fakat aynı zamanda çıkardığı *Annali dell' Islam* adlı eserinden mühim tarihi meseleleri ve bunların inkişaf yönlerini inceden inceye tetkik ve mütalea ederek çeşitli hadiseleri ilmî olarak göstermiş bulunmaktadır. Dani-markalı Frants Buhl ise İslâm Ansiklopedisinin ilk tabında, İslâmın ilk devirlerinde Peygamber Muhammed'in hayatına dair birçok makaleler yazmıştır. İsveçli Tor Andrae, ilmî bir eserinde, İslâmın ve Hıristiyanlığın menseleri hususunda bazı münasebetleri tetkik ve tahkik etmektedir. Fakat bu iki şimalli mütehassıs, daha ziyade Peygamberin hayatına dair yazdığı kitaplarla beynelmîlel sahada isim yapmışlardır ki, bu eserler, 1930 ve 1932 yıllarında Almanca olarak neşredilmiştir. (Tor Andrae'nin ki 1936 da İngilizce olarak neşredildi.) Buhl'un meydana getirdiği eser, hadiseleri

sade ve objektif bir tarzda aksettirmektedir; Tor Andrae'ninki ise ruhî ve dinî derinliklere nüfuz edebilmesiyle dikkatimizi çekmektedir. Her iki biyografi de kendi tarzında örnek sayılmaktadır ve ben şunu da ilâve edeyim ki, rakipsiz olarak da kalacaklardır.

İşte geçen nesil müsteşriklerinin verdiği Peygamber Muhammed ve onun zamanına ait az çok eksiksiz tarihî malûmatı havî eserler bunlardır. Mamafih teferruatı nazarı itibara alacak olursak, onların geriye daha yapılacak birçok şey bırakmış olduklarını görürüz. Bu arada şunu da cesaretle söyleyebilirimki, bu sahada pek az mesafe katedilmiş ve bir çok hususlardaki ilk araştırmaların pek azı islâh edilmek üzere yeniden gözden geçirilmiş ve tevsi edilmiştir. Şayet epey uzun bir listenin sizi yormayacağını bilseydim, Buhl ve Andrea'nın meydana getirdikleri biyografilerden bu yana, Peygamberin hayatına ait meselelere ve vakialara dair yazılmış, benim malûmattar olduğum bütün kitap ve makalelerin bir kataloğunu yapardım. Sizi bu yük altında yormak yerine belli başlı birkaç hâdise üzerinde durmayı tercih ediyorum.

Profesör Guillaume ve yapmış olduğu İbn İshâq'ın tercümesi hakkında evvelce söylediklerimize ilâve olarak burada aynı müellifin "*al-Mascid al-Aqşâ nerededir?*", başlığı altında kaleme aldığı ve 1953 de "*al-Andalus*," adlı mecmuada neşrettiği bir makaleye dikkatinizi çekebilirim. Guillaume bu makalesinde, 17. ci surenin (Sûrat al-İsrâ) ilk ayetindeki *al-Mascid al-Aqşâ* tabirinin yeni bir tefsirini ("çok uzak mescid,") şeklinde. ileri sürmektedir. Ona göre ayetin metni şöyle olmalıdır; "Sübhan onadır ki, geceyin kulunu mukaddes olan mescidden, etrafını mübarek kıldığımız çok uzak mescide, ona ayetlerimizden bazılarını gösterelim diye götürün, O dur; hakikaten O işiden ve görendir." *سبحان الذي اسرى بيده ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصا الذي باركنا حوله لئله من آياتنا انه هو السميع البصير* Gayet iyi bilindiği gibi bu ayet, şimdye kadar fevkalbeşer bir gece yolculuğuna (arabça: isra) telmihde bulunduğu şeklinde anlaşılmış ve bu gece, Allah kulunu yani Peygamber Muhammedi Mekke'den Filistin'e yahut bazı müfessirlerin de ileri sürdüklerine göre, doğruca Cennete sevketmiştir. Hülâsa, bu *al-Mascid al-Aqşâ* tabiri, ya Filistin veya Cennetde muayyen bir yere işaret etmektedir.

Şimdi Profesör Guillaume, aynı tabirin iki ayrı tarihçi tarafından da, söylediklerimizden pek farklı bir manada kullanıldığını meydana çıkarmış bulunmaktadır. Wâqidî'nin *Kitâb al-mağâzî*

adlı eserinin bir yerinde (ki bu kısmı Wellhausen yapmış olduğu muhtasar tercümesinde atlamıştır) ve Azraqî'nin *Tarih Makka* adlı eserinde, *al-Mascid al-Aqşâ* kelimesi al-Ci'rânâ mevkiinde bulunan bir mescidin ismi olarak zikredilmektedir. Bu, Iraklı hacıların kullandıkları yol üzerinde, Ka'ba'den 15 km mesafede bulunmakta ve Mekke şehrinin Hâram hududuna isabet etmektedir. Münakaşa götürmez olan bu durum karşısında, 7. ci Sûrenin 1. ci ayetinde mezkûr *al-Mascid al-Aqşâ* kelimesinin bu yer ile ayniyeti olduğu nâzarîyesini ileri sürmektedir. Daha da ileri giderek şu neticeyi çıkartmaktadır: 17. ci Sûrede telmih edilen Peygamberin bu "gece seyahati", onun Mekke'de bulunduğu vakte tesadûf etmez; bilakis, muzaffer olarak Mekke'ye girdiği tarih olan hicretin 8. ci yılına rastlar ki, bu ara, yine Hawâzinlerin büyük askerî kuvvetlerine karşı kazandığı zaferden henüz yeni dönmüştü. İşte bu gece seyahati, müellifin çıkardığı neticeye göre tam manasıyle tabii, mucizevî olmayan, alelâde bir vak'adır. Hicrî 2. ci asır yazarlarına gelinceye kadar bu hadise, fevkalbeşer mucizevî bir hadise telâkki edilmiyordu. Bu asırdan sonradır ki, bir hikmet ve muamma halesi ile çevrilmeye başlanmıştır.

Guillaume'un "al-Mascid al-Aqşâ nerededir?", isimli makalesi hakkındaki sözlerim bundan ibarettir. Her ne kadar ilk nazarda onun vardığı neticeler herhangi bir kimseyi çarçabuk ikna eder yapıda iseler de, bana göre halâ şüphe konusu teşkil etmektedir. Herşeyden evvel Wâqidi ve Azraqî tarafından al-Ci'rânâ da bulunduğu zikredilen bu *al-Mascid al-Aqşâ*'nın şimdi "çok uzak mes-cid,, olarak tavsifi biraz gayri mümkün gözükmektedir. Bu mahal-lin isminin sonradan yani orada Peygamber Muhammed'in kıldır-dığı bir namazın veya kıldırıldığının rivayeti üzerine, bunun hatı-rasını yad etmek için muahharan verildiği şeklinde düşünmek, çok daha iyidir. Sonra saniyen Guillaume, aynı ayette bulunan,,
الذى بركنا حوله (etrafını mübarek kıldığımız) ilâvesini mâkul bir tarzda izah ve tefsir etmekten uzak kalmaktadır. Hakikatde ayet-deki bu ilâve kısım, Kur'anda mütad olan "الارض التي باركنا فيها,, ("Mûbarek kıldığımız memleket,,; sû: 21, ây: 71; sû: 7, ây: 137; ve sû: 34, ây: 18) şeklindeki ifade tarzı ile murtabit olarak izah ve tefsir edilmelidir ki, bu ayetlerde işaret edilen yer, hiç şüphe-siz bizim kullandığımız "mubarek memleket,, yani Filistine muka-bildir. Bundan başka ben, 17. ci sûrenin I ci âyetinde gösterilen (ısrâ) kelimesinin, Filistin'e fevkalbeşer bir gece seyahati seklin-deki, evvelden beri mutad tefsirinin muteber olması lâzım geldiği-

ni düşünüyorum. Mamafih Guillaume'un bu makalesi, modern Avrupa tenkitçiliğinin ibret verici bir misalini teşkil eder. Biz kaideten Peygamber Muhammed'in hayatına ve faaliyetlerine dair yaptığımız araştırmalarda, hadîslere ve sonraki nesil tarafından tarihî hadiselerin izah ve tefsirine, tabiatıyla bunların bizatihi kendilerinde bulunan bürhanlarla yahut sair haricî bir vasıtayla doğruluğu tahakkuk edemediğinden, itimat etmemekteyiz. Buna mukabil, tarihî araştırmalarımızda en büyük ehemmiyeti atfettiğimiz, kayıtsız şartsız sahihliği kabul edilmiş olan yegâne tarihî kaynak, Kur'an'dır. Kur'anın şüphe götürmezliği hakkında bizzat Peygamber tarafından beyan edilmiş birçok sözler vardır.

Fikirlerimi daha vazih ifade etmek isterim: Bir kërre, sonraki kuşaklar tarafından nesilden nesle intikal ettirilmiş olan hadis külliyyatının tamamı sahtedir, iddiasında değilim ve açıkça kabul etmekteyim ki, Peygamberin hadisleri sahasında modern Avrupa tenkitçiliği, birçok hallerde, haddini tecavüz etmiş gözükmektedir. Benim söylemek istediğim şey prensip olarak, dikkatinizi çekerim. sadece prensip olarak, bizatihi kendilerinde bulunan bürhanlarla veya başka bir vasıta ile doğrulukları tesbit edilememiş, hadis külliyyatına itimad etmemekliğimiz zaruretidir. Herbir münferid vakıa, bizzat ayrı bir mülâhaza ve tetkiki istilzam etmektedir. Bu araştırma sahasında hâlâ yapılacak pek çok şey vardır. Bu arada ilk fasikülü 1933 senesinde Leiden de satışı arzedilen ve hadis sahasında bütün müsteşriklerin çalışmalarında çok büyük kolaylıklar temin eden, ancak neşri biraz ağır giden, bu yüzden de hâlâ tamamlanmamış olan "*Concordance de la Tradition Müslman,,* adlı büyük esere şükretmek lâzımdır.

Daha 1890 yılında, Ignaz Goldziher modern Avrupa hadis tenkitçiliği için *Über die Entwicklung des Hadith* (hadisin inkişaf ve gelişmesi hakkında) adlı eseri ile ilk yolu açmıştı. Keza halen Leiden Üniversitesinde profesörlük makamını işgal eden Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı eseri 1950 senesinde Oxford'da neşredilmiştir. Bu eserde müellif sadece Goldziher'in tenkit metodu ile vardığı neticeyi aynen benimsemekle kalmayıp, onun vardığı bu sonuçlardan daha da ileri gitmektedir. Yazar tenkitçiliğini "isnâd,, lar yani bir hadiste sıhhat şartı olarak ileri sürülen muhaddisler zinciri üzerine teksif ederek, Peygamberin şahsına gide durmakta olan "isnâd,, ıarın muhaddisler zincirinin ilk halkasında bulunan bir sahabe veya bir tâbi'nin devrinden sonraki ileri bir devirde meydana getirildiğini

ileri sürmektedir. Kendisi şöyle demektedir : «İsnadlar, geriye doğru geldikçe sayıca kabarmakta ve Peygambere ulaştıkları vakit de tamamen sağlamlık kazanmaktadırlar.» Hakikatte “gerek dört sahih hadis kitabında ve gerekse diğer hadis kitaplarında mevcut, ehemmiyetli bir miktara baliğ olan bir kısım hadisler, tamamen Şafiînin zamanından sonra ortaya atılmışlardır,, ki Şafiî Milâdî 8’0, Hicrî 204 yılında vefat etmiştir; Peygamberden geldiği iddia edilen hukukî nizama ait ilk ehemmiyetli hadis külliyyatı, hicrî 2. ci asra doğru meydana çıktı; bunun karşısında ise sahabelerden veya diğer muteber kimselerden gelen pek az hadis vardı; çünkü Schacht “isnad dediğimiz, bir hadisin sahihliğini sağlayan râviler zincirinin, ikinci asrın iptidalarından evvel uydurulmaya başlandığını düşünmenin yersizliğine,, kanîdir. Schacht bu husustaki kanaatlarını açıklamaya şöyle devam etmektedir : “İmam Mâlik tarafından (Milâdî 795, Hicrî 179 senesinde vefat etmiştir) hukukî mütalealarında mesnet olarak kullanılmış olan, Peygamber Muhammed’den mervî hadislerin büyük kısmı, bir evvelki nesil tarafından yani 2. ci asrın ikinci çeyreğinde bizzat ortaya atılmış sözler ve vakıalardır; bu yüzden biz Peygamberden mervî ve ait olduğu saha bakımından hukukî olan hiç bir hadisi müsbet ilimler bakımından sahih addedemeyeceğiz. (*)

Mezkûr *The Origins of the Muhammedan Jurisprudence* adlı eseri dolayısıyla 1953 yılında, “*Bibliotheca Orientalis*,” adlı mecmuada çıkan ve Johann W. Fuck tarafından kaleme alınmış olan yazıda Joseph Schacht, hadisler üzerinde gösterdiği bu “toptan red,, mü-taleası dolayısıyla, pek şiddetli suretle tenkide maruz kalmıştır. Ancak bu eserin asıl konusu Peygamberin hayatı olmayıp, İslâm hukukunun tekâmülü meselesi olduğu için üzerinde daha çok durmaya lüzum görmüyorum. Sadece okuyucuların dikkatine “*Westöstliche Studien*,” adlı mecmuanın 1954 de Rudolf Tschudi’ye ithaf edilen sayısında yazdığım, “Die Lücke in der Überlieferung über den Islam ,” (İslâmın ilk devirlerinde hadislerdeki boşluk) başlığını taşıyan bir makalemi arz etmek isterim. Bunda gösterdim ki, dar manada tarihî vakıalara ait olan ve Peygamber Muhammedin hayatını tetkikte aydınlatıcı bir unsur olarak istifade edebileceğimiz

* Mütercimim notu : Goldziher ve Schacht’ın hadis müessesesini anlayışlarını tenkid eden bir tez için bak. “*Buhârînin kaynakları hakkında araştırmalar*,” İstanbul 1956; I ve “*İslam Tetkileri Enstitüsü Dergisi*,” Vol. II, Part I, p. 19-36. “*İslam tarihinin kaynağı olmak bakımından hadisin ehemmiyeti*”

hadis, umumî olarak sonraki hukukçuların kendi hüküm ve teorilerini (umumun kabul ve ittifak ettiği nazariyeler de dahil) tasvip ve teyid etmek gayesiyle, eskiden beri gelen ve emsal teşkil ettiğini ileri süren bu hukukçuların gösterdiği delil ve vesikalardan daha sahih bir manzara arz etmektedir. Joseph Schacht bütün göstermiş olduğu hususlarda haklı olsa bile bu, hiç bir vakit Peygamber Muhammed'in hayatına ait hadislerin topyekûn gayri sahihdir diye reddedileceğini tazammun etmez. Bir vakıadır ki, İbn Hişam, Tabarî, Wâqidî ve İbn Sa'ad'ın eserleri, azımsanamaz miktarda tarihî vakıalara ait sahih hadisleri ihtiva etmektedirler. Şu kadar var ki, tarihçinin vazifesi aslâ herşeyi şüpheli diye vasıflandırarak sırf septisizmin içinde kalmak değildir. Yapmamız lâzım gelen şey, gözümüzü dört açıp neyin ve hangisinin hakikaten sahih olduğunu tefrik etmektir. Pek tabiidir ki, bu bütün tarihçilerden hudutsuz bir çalışma ve sabır istemektedir. Çünkü evvelce de dediğim gibi bu tarz çalışma herbir münferit vakıa üzerinde ayrı bir çalışma icap ettirmektedir.

Bu münasebetle iki talebemin doktora tezlerini zikretmek isterim. Bunlardan Herbert Horst, tezinde *Tafsîr at-Tabarî* adlı mühim eserde müverrihin vermiş olduğu binlerce isnadı tetkik ve tahkik etmiştir; bu tezin çok kısa bir hülâsası, 1953 yılında "*Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*," adlı mecmuada neşredilmiş, bir yığın vesika bu münasebetle mevzu ile ilgili herkesin istifadesine arzedilmiştir. Diğer talebem Joachim von Stulpnagel tezini eski bir tarihçi olan 'Urwa b. Zubayr ve onun adı ile rivayet edilen hadislerin gerçek değeri üzerine kaleme almıştır. Öyle ümit ediyorum ki, bu tezin hiç olmazsa 'Urwa tarafından Halife 'Abd al-Malik'e yazılmış meşhur mektuplara mütedair olan kısmı, "der Islam," adlı mecmuanın önümüzdeki fasiküllerinde neşredilecektir.

Aynı şekilde bu mevzuda İsveçli müsteşrik Harris Birkeland'ın Oslo'da çıkarılan "*Transaction of the Academy of Sciences*" adlı mecmuanın 1955-56 sayılarında neşredilmiş üç ayrı çalışmasını zikretmek isterim. Bunlardan ilkinde müellif, "Peygamber Muhammed'in göğsünün açılması mucizesi" ikincisinde "Kur'anın tefsirine karşı eski Müslümanların gösterdikleri mukavemet" mevzularını incelemekte ve nihayet "*The Lord Guides, Studies on Primitive Islam*," adlı etüdleriyle Kur'andaki en eski beş sûre üzerindeki çalışmalarını göstermektedir. Birkeland şöyle bir muhakeme yürütmektedir: Goldziher'in hâdisleri muhtevalarına göre

kıymetlendirme metodu, epey çürük bir usuldür; bizim, mesaimizi metinlere inhisar ettirmeye hak ve selâhiyetimiz yoktur. Üzerimize düşen en baştaki borç, isnâdları da inceden inceye tetkik etmektir... ve metinleri, isnâtlarla olan yakın ilgisini de nazarı itibara alarak mütalâa etmektir... Çünkü, biz çok defa hadisin muhtevasının cereyan ettiği devir ve zamanı bilememekteyiz. Ancak, buna dair de bir hüküm vermek isteriz. Birçok hallerde işte bu isnâtlar üzerinde göstereceğimiz çalışmalar (kaideten bunların sahteliğine dair bir telâkki mevcut olduğu halde) bize bu arzuyu karşılamak için yardımcı olacaktır. Mamafih bu isnâdlar farazî ve muhayyel olsalar bile içtimaî vakıalara dair malûmat vermektedirler.¹

Bu muhakeme ile müellif, gayet geniş bir ilmî program tespit etmektedir. Bütün hadisleri ve bu arada Kur'anın muayyen bazı kısımlarına ait tefsirleri veya Peygamber Muhammed'e ait hususları toplama, bunları tefrik veya temyiz eyleyerek adamakıllı inceden inceye tetkik etme programını gerçekleştirmek için tek başına her türlü gayreti göstermektedir. Bana kalırsa onun bu gayretleri boşa gidecektir. Meselâ, Birkeland "bize kadar ulaşmış olduğu şeklindeki islâmî Kur'an tefsiri (ki bu şekil başlanıçta hadis diye isimlenir), Peygamber Muhammed'in Mekke'de bulunduğu ilk devre ait itimada şayan malûmat ihtiva edemeyeceğini" ileri sürmektedir (133). Bununla beraber şunları da ilâve etmektedir, "Mamafih İbn 'Abbâs ve muhtemelen onun ilk talebelerinin orijinal tefsirleri bu neviden haberler ihtiva etmektedir". "Bütün elde mevcut vesikaların, isnâtların ve metinlerin ve teolojik tefsir temayüllerinin tam bir surette müteferri' ve mukayeseli tahlili, birçok hallerde bize mevcut metinlerin arkalarına nüfûz etmeye ve bu suretle İbn 'Abbâs'ın tefsirinin orijinal metnini araştırmamıza imkân bahşetmektedir; veyahut ta en azından onun zamanı hakkında malûmat edinmemize veya o devrin Kur'an âyetleri hakkında sahip olduğu anlayışı bulup meydana çıkarmamıza yarayacaktır" (135).

Hakikatı söylemek lâzım gelirse ben, bu şekilde iyimser bir görüşe sahip değilim. Keza Birkeland ile, kendi tabiri veçhiyle "isnâdlar silsilesini" onun anlayışına göre değerlendirilmesinde de hemfikir değilim. (Opposition, 38 v. d.). Fakat diğer bütün hususlarda kendisini, bihakkın sahip olduğu ehliyet ve ihtisasdan ve büyük bir ihtimamla girişmiş olduğu araştırmaların neticelerini neşretmiş

¹ "The Lord Guides", sayfa 6.

olmakla gösterdiği faydalı faaliyetden dolayı takdir etmekteyim. Birkeland'ın zikrettiğim makaleleri, Peygamber Muhammed'in hayat ve faaliyetlerine dair kaynakları teşkil eden vesikalar yığınınından seçilmiş münferid vak'aların mahdud bir kısmı ile meşgul olmaktadır. Birkeland'ın bu araştırmalarından farklı olarak, bu sahada İskoçya Edinburg Üniversitesinde vazifeli Profesör Montgomery Watt'ın çalışmalarına medyun olduğumuz muhteşem diyebileceğimiz iki kitab, geniş bir yer tutmaktadır. Bunlardan ilki, *Muhammad at Mecca* ismi altında 1953 yılında Oxford Üniversitesi yayınları arasında neşredilmiş ve ikincisi *Muhammad at Medina* adı ile 1956 da keza Oxford'da tab edilmiştir. Bu iki eser kül olarak nazarı itibara alınacak olursa, Peygamber'in hayat ve faaliyetlerinin ictimâî ve tarihî temeli ve islâmî camianın doğuşu ve esasını muhtevî tam malûmatı bize vermektedir. Bu kadar ehemmiyetli bir çalışma hakkında pek tabiidir ki, birkaç kelime ile yapılacak bir kıymetlendirme, gereği gibi olamaz. Bütün yapabileceğimiz şey, bunların en-belli başlı hususiyetlerini göstermek olacaktır.

Halen karşımızda rakipsiz olarak duran Frants Buhl, Tor Andrea ve onların belli başlı eserleri ile mukayese edildiği takdirde, Montgomery Watt'ın bize Peygamber Muhammed'in hayatına dair devamlı izahat vermediği görülür. Watt'ın her iki kitabı da daha ziyade mevzuların ayrı ayrı işlenmesinden meydana gelmiş yazılardan ibaret bir manzumedir; ancak bunlardan herbiri hakikaten gayet iyi derlenip toplanmıştır. Bilhassa ikinci cildi teşkil eden *Muhammad at Medina* adlı eserde bunlar gayet mükemmel ele alınıp izah edilmişlerdir. Bu kitapta Watt verdiği bir bölüm süren izahda, Bedevî Arapları ele almakta ve yavaş yavaş onların nasıl Peygamber Muhammed'in siyaseti sayesinde bir araya toplandığını göstermektedir. Müellif hâdiselerin zaman içinde takip ettiği sırayı tetkik ve müşahede etme yerine, kabileleri coğrafi bir taksime tâbî tutmuş ve herbir kabile veya ayrı ayrı kabile gurupları ile Peygamber Muhammed'in alâka ve münasebetlerini, Mekke'nin fethinden evvel ve sonra olmak üzere iki devirde de tetkik ve mülâhaza etmiştir (78). Bu suretle yazar, meselâ şarkî şimalî muntakalarda oturan kabilelere ve cenubi garbî taraflarında meskûn aşiretlere karşı Peygamber'in güttüğü siyaset arasındaki farkları gösterebilmiş ve bütün karmakarışıklığına rağmen bedevîler meselesini anlamamızı kolaylaştırmıştır. Diğer bir bölümde müverrih, Medîne şehrinin dahilî siyaseti, Peygamber'in hicretin-

den evvel mevcut ictimai ve siyasî zümreler ve günden güne kuvvetlenmekte olan Medîne İslâm camiası tarafından, bu zümrelerin tedricen istihaleden geçirilip yeniden teşkilâtlandırılması gibi mevzularla meşgul olmaktadır. Watt'ın eserinin en takdire şayan cihetlerinden biri de tarihî vakıalara ziyadesiyle yakın olmasıdır; şöyle ki, müellif araştırmalarında kullandığı vesai ki doğrudan doğruya ilk kaynaklardan almakta ve bu kaynakları nasıl belîğ ve fasih bir hale getirebileceğini bilmektedir. Medîne'nin dahilî siyasetine dair olan bölümde İbn Sa'd'ın *Tabaqâ'* ve Samhûdî'nin Medine tarihi adlı eserlerinde mevcut bazı şecerelere ait ve ictimai malûmatı kullanmakta, bunları tenkidî bir tarzda toplayıp şumüllü bir emsal bütünü teşkil etmektedir. Onun tahlilde gösterdiği ihtimam ve terkîbî maharet bütün eserinde tam manasile ölçülü ve ayarlı bir haldedir. Her iki kitabın sonunda, çeşitli ilâveler arasında verilen Mekke'li Müslümanların, müşriklerin ve yapılan askerî seferlerin ve bunlara iştirak edenlerle belli başlı kumandanların listeleri cidden hususî bir alâkaya değer mahiyettedir.

Watt'ın hazırlayıp meydana getirmiş olduğu Peygamber'in hayatına dair böylesine yeni ilmî görüşlerle meşbû bir eserin bazı müteferri aksamında tenkide müsait noktalar bulunabileceğini söylemeyi zaid addederim. Benim fikrime göre müellif *Muhammad at Medina* adlı kitabında Peygamber'in bedevî kabilelere karşı gütmüş olduğu siyasete fazla ehemmiyet atfetmiştir. Ben onun bu sahadaki siyasetinin, acaba ekser yahut bütün Arap muhariplerini içine alan ve şimale doğru yayılmayı da kolaylaştıran bir "Pax Islamica" görüşü ile güdüldüğünde şüpheliyim. Watt ile hem-fikir olmadığım bir nokta da Peygamber'in başlıca hutbelerinde mahfuz olduğunu iddia ettiği sosyal ve iktisadî umdelerdir. (*Muhammad at Mecca* adlı kitap 18 v. d., 72 v. d.)

Bu arada son olarak bir kitap münekkidi, Watt'ın bu eserine tamamen haksız yere "İslâmın marxist zaviyeden izahı" şeklinde bir damga vurmaya kalkışmaktadır. Bütün olarak Watt'ın eseri, çok derin ve bir çok bakımlardan orijinal araştırmaları ihtiva etmesi noktai nazarından en yüksek takdirlerimizi toplamaktadır. Onun *Muhammad at Mecca* ve *Muhammad at Medina* adlı bu iki eseri daha uzun zaman Peygamberin hayat ve faaliyetleri ile uğraşan bütün mütehassıslar indinde, elzem kaynaklar olarak kalacaklardır.

Harris Birkeland ve Montgomery Watt ikisi de araştırmala-

rında halen elimizde mevcut Peygamberin hayatını aydınlatan iki kaynak olan Kur'an ve Hadisden mülhem olmaktadır. Diğer yandan Edinburg Üniversitesinde arabiyat sahasında profesör Richard Bell, daha ziyade tamamen Kur'an araştırmaları ile meşgul bulunmaktadır. Ben, onun bu husustaki fikirleriyle bu kısa mevzuu bir neticeye bağlamak istiyorum. İstiraten söyleyeyim ki, kendisi, Peygamber Muhammed'in hayatı ve faaliyetleri mevzuunda en son avrupalı araştırmacılar arasında isminden bahsedilmeğe lâyık bir zattır; bununla beraber maalesef aramızda uzun müddet kalamadı (1952 de ölmüştür). Bell'in ilim dünyasında şöhretini medyun olduğu Kur'an tercümesi, ikinci cihan harbi başlangıcından evvel itmam edilememiş, tab ve neşri tamamlandıktan sonra şimdiye kadar, üzerinde epey tenkit yapılmıştır ve nihayet çeşitli mevkutelerde ve ilmî raporlarda ileri sürdüğü, bir dereceye kadar sarih teorileri, hakikaten geniş bir intişar imkânı bulmuşa benzetilmektedir.

Richard Bell hakkındaki bu yazıma girişmeden evvel, pek nazik bir meseleye yani arap dilinde olan Kur'an'ı, her yabancı lisana nakil teşebbüsünde uğranılan müşkilâta dikkat nazarınızı çekmeğe çalışacağım.

Müslümanlar arasında umumiyetle kabul edilen bir görüşe göre Kur'an, kelime bekelime tercüme edilemez. Çünkü Kur'anın en mühim vasıflarından biri de, Peygamber tarafından bizzat o devirde araplara, yine onların kendi lisanlarında beyan ve nakledilmiş olmasıdır. اِنَّا نَزَّلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ("Biz onu Arapça bir Kur'an olarak sizin anlayabilmeniz için inzal ettik,, 12. ci süre 2. ci âyet). Bundan ve aynı konu ile ilgili sair ayetlerden de anlaşılıyor ki, Kur'an artık ne ingilizce ve ne bé sair bir lisanda olamaz; ancak arapça olacaktır. Yabancı dilde yapılan böyle bir tercüme, sadece bir şerh ve tefsîr mahiyetinde olacak ve bunun yanında sahih ve aslî olan arapça, metinle terfik edilmiş aynı kitapda dercedilmiş bulunacaktır. Kur'aânın tercüme edilemeyeceğine dair olan bu görüş bundan başka *i'câz* nazariyesi ile de te'yit ve takviye edilmiştir. *İ'câz*, Kur'ana ait erişilemez, kühüne varılamaz bir mehfuma işaret eder ki, bu hiçbir edebî eserin onunla rekabet etmesinin mümkün olmadığı inancına dayanmaktadır. Şimdi düşünelim: Arap dilinde kaleme alınmış hiçbir edebî eser Kur'an ile rekabet edemezse, acaba herhangi bir tercüme nasıl mümkün olur da orjinal seviyesine ulaşır, onun yerini tutabilir?

Hakikaten takdir etmek lâzımdır ki, bu islâmî noktai nazar, bir manâ ifade etmekte ve sağlam temellere oturtulmuş bulunmaktadır ve ben de fiilen her hususta onun yerini alacak, onunla bir ayniyet ifade eden, ona mutabık ve eşit bir tercüme meydana getirmenin tamamen imkânsız olduğunu kabul ve takdir ediyorum. Fakat bu fikir, aynı zamanda kâideten her nevi kitabın sair dillere tercümesinde de mevzu bahis olabilir. Fakat bu durum bir kitabı aslından, kendi lisanımıza tercüme edip, asrımızın insanının tetkik nazarlarına arz etmemize mani olamaz. Bu arada hiç kimse, bir avrupalı gayri müslim müsteşrikin Kur'anı kendi lisanına tercüme etme teşebbüsünü bir hata sayamaz. Şayet böyle herhangi bir kimse bu arzusunu tahakkuk ettirmek isterse, bunu mevzu ile hakikaten alâkadar olduğu için yapabilecektir. Çünkü kendisi, bu tercüme yapma ile mümkün olduğu kadar Peygamberin hayat ve faaliyetlerini aydınlatan bu yegâne sahih kaynağı tetkik ve meydana çıkaracağı, bunu gerek vatan- daş ve gerekse bütün ilim dünyasındaki meslekdaşlarının kolaylıkla istifade edecekleri bir eser halinde neşredebileceği ümidini beslemektedir. İşte bu keyfiyet muvacehesindedir ki, son olarak neşredilmiş Kur'anın iki ilmî tercümesinden bahsetmek istiyorum. Buna yukardaki mülâhazalarımı da nazarı itibara alırsanız, Kur'anın iki ilmî tercüme teşebbüsü de diyebilirsiniz. Ben bilhas- sa Richard Bell'inki üzerinde duracağım.

Bana kalırsa, şayet Richard Bell'in yaptığı ingilizce Kur'an tercümesi şimdi bizim tahtı tasarrufumuzda bulunmasaydı, Sorbonne da profesörlükle vazifeli Regis Blachère'in Fransızcaya yaptığı tercüme (On sene kadar evvel 1947, 1949, 1950 yıllarında neşredilmiştir.) şimdiye kadar yapılmış en iyi, müstakil, mühim bir eser olarak elimizde bulunacaktı. Şurası da bir hakikattir ki, Blachère bu eserinde ustalığını göstermekte ve bununla temayüz etmektedir. Kendisi en mühim ve esaslı tefsirlerden istifade etmesine rağmen asla emin ve müsbet deliller olmaksızın bu tefsirlerden iktibasta bulunmamıştır. Aynı zamanda sûreleri bunların tahmîni nüzûl sıralarına göre bir tertibe tâbi tutmuş, uzun sûreleri parçalara ayırmış ve parçaların ihtiva ettiği konuların ehemmiyetine göre bunlara başlıklar da koymuştur. Keza metne bazı zarurî ilâve ve haşiyeler eklemesine rağmen bu, tercümedeki akıcı uslûbe bir hâlel getirmemiştir. Mamafih bütün bu avantajlarına mukabil ilm dünyasında bu eser büyük ve mühim bir yankı husule getirmekten uzak kalmıştır. Bu sahada muvaffakiyet kazanan tercüme Bell'inkidir. Al-

mançada biz «iyi olan şey bir diğer iyinin düşmanıdır.» (Das Bessere ist der Feind des Guten) deriz. Bu tekerleme aynen bizim meselemize uymaktadır. Bununla beraber ben hiç bir zaman Bell in tercümesi her bakımdan Blachère'inkinden üstündür demek istemiyorum. Şurası şüphesizdir ki, bazı hususlarda Bell'inki daha müstakil, daha müteşebbis ve hatta diyebilirim ki, inkılapçı ve herhalde daha çekici ve sürükleyicidir. Bu meselede bu kadarla iktifa edip yazımın şu son paragrafını Bell'in tercümesine hasre-eceğim ve Belachère'inki üzerinde daha fazla durmayacağım.

Bell tercümesini hazırlarken müslüman müfessirlerden malûmat-tar olmamasına imkân yoktur. Zaten kendisinin de ön sözünün V. sayfasında beyan ettiği gibi Baydâwî' den mühim surette ve diğer önemli tefsirlerden fırsat düşükçe istifade etmiştir. Fakat doğmatik bazı peşin hükümlerin bu tefsirlerin değerini ihlâl ettiğini gördüğü ve bazen bu tefsirlerin bile gramer bakımından uğradıkları müşkilâtı müşahede ettiği yerlerde kendi tefsiri hükmünü vermek cesaretini göstermiş ve kendisini aynen iktibaştan kurtaran bazı usuller yardımı ile zorlukları hal için çareler araştırmıştır. Diğer bir deyişle Bell, şârihlerin fikir ve reylerine, hadislerin şahadetine kendi seleflerinden daha az itimat etmiş, onlara daha az dayanmıştır. Bana kalırsa bu, onun yaptığı yeni tercümenin en mühim hususiyetlerinden ve hatta meziyetlerinden biridir. 1950 yılında Stuttgart da neşredilen «*Grenzen der Koranforschung*» (Kur'an araştırmalarının hudutları) adlı bir risalemde, diğer meseleler arasında bu mevzuu mufassalan münakaşa etmiş ve mümkün olduğu kadar Kur'anın yine bizzat Kur'an tarafından onun yardımı ile tefsir ve izah edilmesi lüzûmunu gerek doğrudan doğruya ve gerekse imâ yolu ile savunmuşum; bu, Kur'anda tercümesi zor olan âyetleri aynı mevzua temas eden veya anlaşılması daha kolay olan veyahutta sarf ve nahiv cihetinden kabili kıyas sair muvazî âyetler yardımı ile tercüme-tefsir cihetine gitmek demektir. Biz daha ziyade kaide olarak, Kur'an metninin eskidenberi yapılagelmekte olan an'anevî tefsirine rağbet göstermiyoruz. Müdafaasını yaptığımız şey, Kur'anın izah edildiği tarzda bir dahilî tercüme tefsiri imkânının mevcudiyetidir. Gayet tabiidir ki, arap müfessirleri de bu şekilde dahilî bir tercüme-tefsir tarzını kullanmışlardı. Fakat bu âlimler bu usule bizim (ve hasseten Bell' in mezkûr eserini hazırlarken fiilen yaptığı gibi) itimat edip dayandığımız kadar bir rağbet göstermemişlerdi.

Mevzuu bahsettiğim risalemde kelimesi kelimesine yapılacak

bir tercümenin, asıl Kur'an metninde göze çarpan muğlak âyetleri açıklayan, izah eden ilâve ve haşiyelerle ikmalî lüzûmu üzerinde, bilhassa durmuştum. Yine orada bu nevi ilâve ve haşiyelerin, tercümenin daha doğru anlaşılabilmesi gayesile, dip not veya kitabın sonuna yapılan ilâveler şekli yerine, tercümenin başından itibaren bizzat metin içine dercinin tercih edilmesini tevsiyeye şayan bulmuş ve fikrimi izah sadedinde de 30. cu sûrenin (al-Rûm sûresi) bir deneme-tercümesini yapmış idim. Bunda, parantez kullanarak veya ihmal ederek, mevzubahs ettiğimiz usule muvafık surette birçok ilâve ve haşiyeyi, bilhassa metin içine yerleştirmiştim. Bu bakımdan, benzer ilâve ve haşiyelere tercüme metnini tevzih etmemiş olduğundan Bell'i hatalı bulmakta idim. Bundan sonra ben bu arada Kur'anın almancaya tercümesi işi ile meşgul olmaya başladım ve bu iş ilerledikçe yavaş yavaş fikrimi değiştirdim; şimdi şuna kaniim ki, tercüme metnini bu kabil âyetlerle şişirip doldurmamak daha iyidir. Bu sebepten Bell'in tercümesinde evvelce bulduğum bu tarzda bir yanlış ve hata fikrinden şimdi vazgeçmiş bulunmaktayım. Öyle ümid ediyorum ki, Bell'in de, tercümesinin VIII. ci sayfasında beyan ettiği veçhiyle tab' masrafları sebebiyle tercümeyle derci mümkün olmayan bu esere ait ilâve ve haşiyeler yığını, ayrı olarak kısa zamanda basılacaktır. Şayet halen onun bu tercümesi kâfi derecede izahat ve tefsîri ihtiva etmediği için natamam bir esere benzemekte ise de, müellife bu sebeple bir taksir izafe edilmez.

İlâveler ve haşiyeler nazarı itibare alındığında Bell, hiç olmazsa şimdilik çok küçük bir iş yapmış farzedilse bile diğer bir sahada da büyük bir iş başarmış sayılabilir. Bununla eserindeki kronolojik tanzim tarzını kastediyorum. Öyle zannediyorum ki, bu hususiyet tercümesinde rastlanan en belirli bir özelliği teşkil etmektedir. Bu yüzden bana kalırsa eserinin «Kur'an tercümesi» adını taşıyan başlığına, «Sûrelerin yeniden intikadî bir tarzda tanzimine göre...» ilâvesini yapmakda isabet göstermiştir.

İzah edelim: Bell, Blachère'in yaptığı gibi onun tarafından da ilk olarak nuzûlu kabul edilmiş, 96. cı sure ile başlayıp, 5. ci sûre ile nihayete eren 114 sûreden ibaret bir küllü, kronolojik bir sıraya tabi kılmak cihetine sapmamakta, aksine onları birinci sûreden 114. cü sûreye gider şekilde kendi mutad nizamında muhafaza etmektedir. VI. sayfada da beyan ettiği gibi: «Kur'anın tam ve mükemmel bir sıra ve tertibini yapmak o kadar girift kronolojik bir meseledir ki, bunun hallini başkalarına bırakmak icap ediyor».

O, bunun yerine "münferiden sûrelerin dahili kronolojik giriftliğini ortadan kaldırma,, gibi büyük bir işe girişmiştir. İşte onun bu «münferiden surelerin dahili kronolojik giriftliğini ortadan kaldırma» zımında giriştiği mesâf ve gayret telaş ve endişemizi değil takdir ve hayretimizi mucip olmaktadır. Müellif, Kur'anı, Peygamber Muhammed devrinden bu yana gayet dikkatli bir tarzda nakledilen şekilde, «yazılı vesikaların girift bir şekilde toparlanması» diye tavsif etmektedir' (VI). Bir kerre Bell, bu toparlamayı şu hadiseye irca etmektedir. Kur'anın birçok kısımları küçük parçalar halinde inmiş ve bu parçalar sonradan sûreler halinde bir araya getirilmişlerdi. Bu yüzden bir kimse çeşitli konuları aynı bir sûrenin içinde münderiç bulmaktadır. Diğer taraftan yazar bu hali, «yazılı vesikalarda rastlanan sair karışıklık ve giriftliğe meselâ, düzetmeler; satırlar arası ilâveler, sayfa kenarı haşiyeler, silmeler, ikameler, bir bölümden alınan bir parçanın diğer bir bölüme yanlışlıkla ilâvesi, müstakil bir bölümün diğer bir bölümün devamı addedilmesi, bunların evvele veya sonraya alınması gibi vakialara yüklemekte, bu karışıklığı bu gibi hallerin doğurduğunu söylemektedir.

1953 yılında Edinburg'da «*Introduction to the Qur'an*» adlı eserinde Bell, Kur'anın tertibinde rastlanan ve mana verilemeyen bazı hususların diğer bir izah şekli üzerinde durmaktadır (Sa: 82-86). Aynı eserin 83.cü sayfasında sûrelerin bünyeleri üzerinde yapılacak müteferri bir çalışmayı mevzubahis ederek bunun, «Peygamber Muhammed'in müsadesi olmaksızın gayetle zor yapılabilecek bir değişiklik ve tashihatın delil ve izlerini ortaya çıkaracağını» beyan etmekte ve değişen maksatlara göre bir sebep tayin edebileceğimizi ileri sürmektedir. 85 ve onu müteakip sayfalarda aynen şöyle demektedir: Bazı âyetler arasında pek anî değişikliklere rastlanmaktadır ve bu beklenmedik değişiklikler meselâ, bir zamirin müfretten cemîye inkılâbı yahut muhatabdan bahsederken ânî olarak gaibe hitap etmesi şeklinde veyahut da bunun aksine olmaktadır.

Bazan da tamamen birbirine aykırılık teşkil eden hususlar yan yana bulunmaktadır. Muhtelif tarihlerde gelen parçalar birbirini takip ettiği gibi bazen sonradan gelenler ilk âyetler arasında gözükmektedir. Bu çeşit misâller Kur'anda pek boldur. Bunun için üzerinde daha fazla çalışmaya ihtiyaç yoktur. Ancak bu hususlar izah istemektedirler. Tabiatile bu izahda her bir durumda değişik olabilir.

Bell'in «*Introduction to the Qur'an*» adlı eserinden bu kadar bahsetmekle iktifa ediyorum. Tercümesinde bulunan araştırmala-

rının bu tahlilî neticeleri daha kitabın tab'ı şeklinden kolaylıkla müşahade edilebilir haldedir. «Kur'an metninde tabiî görülen bölümlere ana fikri ve o bölümün nuzûl zamanını gösteren başlıklar ilâve edilmiştir. Keza lüzumlu olan yerlerde sonradan yapıldığı farzedilen tashihat ve ilâveler de gösterilmişlerdir» (VI). Bir âyetin içinde yapılan kısa ilâveler parantezlerle işaret edilmiş, en sona yapılan ekler ise bir tire çekilmiş ondan sonra konulmuşlardır. Bazı sayfalarda görülen çift ve paralel sütunlardan soldaki önce okunmak ve sağdaki ise sonra okunmak üzere yerleştirilmişlerdir. Bu sütunların diğer sayfalarda da mezkûr sırayı takip etmesi mu-karrer ise, bu halde sütunlar arasına noktalı birer hat çekilmiştir. Bu suretle soldaki sütunu okumaya noktalı hattın diğer sayfalardaki bitimine kadar devam edilecek, ondan sonra tekrar hattın başladığı sayfaya dönülüp sağ sütun okunmaya başlanacaktır.» (VII). ilâ âhir...

Artık daha fazla teferrüata inip kendi görüş zaviyemden Bell'in araştırmalarında kullandığı intikad metodunu teakid edecek değilim; ancak bu hususta bir iki söz söylemek isterim. Arzu ettiğim şey, bu yazımı bütün Avrupalı müsteşriklerin ve bilhassa Richard Bell'in her türlü sui zan ve yıkıcılık şüphesinden beri olduklarını beyan ile nihayete erdirmektir. Şurası muhtemel bir vakadır ki, Müslümanlar, kendi mukaddes kitabları üzerinde Richard Bell'in gösterdiği izah tarzlarını elverişsiz bulabilirler. Herkesin de bildiği gibi avrupalı müsteşrikler, Peygambere Müslümanlardan çok daha farklı bir noktai nâzardan bakmaktadırlar. Profesör Arberry kendi Kur'an tercümesindeki ön sözde pek âlâ belirttiği gibi «En hassas bir Müslüman mü'min bile sırf ilmî tetkikatın hüsnüniyet ve safiyetinden şüphelenmeyip, alınganlığa kapılmamalıdır.» İşte Bell de sırf bir ihtisas adamıdır. Onun bütün tetkik ve araştırmaları, iyi niyete müstenit ve hatta bana göre gayetle emîn bir vasıftadır. Edinburg Üniversitesinin bu son arabiyatçısı vaktinin büyük bir kısmını uzun seneler boyunca, Peygamber Muhammed'in hayatına, hem sahih ve hem de mühim bir tarihî vesika olan Kur'an da yazılı olduğu vechile, "Risalet" ine dair araştırmalara hasrû tahsis etmiştir. Onun bu kendini düşünmeksizin hazırladığı eser, müsteşriklerin en çok kasit gütmeyeni olarak, nev'i beşerin en büyük liderlerinden birinin hatırasına sunulmuş bir armağan olarak anlaşılmalıdır.